

De Geredja Indjili Maluku

Molukse Evangelische Kerk

Op 21 maart 1951 meerde een grote oceaanstomer aan in de haven van Rotterdam. Het was de Kota Inten, met aan boord voornamelijk Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen. De Kota Inten was de eerste van twaalf schepen die in enkele maanden tijd zo'n 12.500 passagiers, vanuit Java naar Nederland zouden vervoeren. Geheel vrijwillig was de inschepping niet gegaan: de militairen kregen het bevel om tijdelijk naar Nederland te gaan. Na zes maanden zouden de Molukkers weer kunnen terugkeren, werd gezegd.

Vanwege de grote woningnood in het naoorlogse Nederland, en omdat hun verblijf slechts tijdelijk zou zijn, werden de Molukkers ondergebracht in voormalige concentratiekampen, zoals Kamp Westerbork en Kamp Vught, of oude kloosters, en kazernes en inderhaast nieuw opgetrokken kampen. Een voorbeeld van een barak uit een dergelijk kamp is nu te bezichtigen in het Openluchtmuseum in Arnhem. In plaats van de beoogde zes maanden werd het verblijf van de Molukkers definitief. Waarom konden zij niet terug naar hun geliefde eilanden? Na de onafhankelijkheidsoorlog droeg Nederland de soevereiniteit van Nederlands-Indië op 27 december 1949 over aan de Verenigde Staten van Indonesië (RIS). Ook de Zuid-Molukken zouden nu deel van de RIS gaan uitmaken. Op deze eilandengroep, met Ambon als belangrijkste eiland en gelijknamige hoofdstad, leefde echter sterk de wens om onafhankelijk te blijven, buiten het centrale gezag van Indonesië. In de onderhandelingen tussen de Nederlandse staat en de (latere) Indonesische Republiek was ruimte gelaten voor een dergelijke zelfstandigheid. Op 25 april 1950 werd de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) uitgeroepen door haar eerste president, mr. dr. Chris Soumokil. Indonesië weigerde de RMS te erkennen en claimde de Molukse eilanden als haar grondgebied. Een bijkomend probleem was dat de Molukse militairen die in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) hadden gediend, door veel Indonesiërs als verraders werden beschouwd. Op 17 augustus 1950 riep president Soekarno de Indonesische eenheidsstaat uit. Ruim een maand later viel het Indonesische leger Ambon binnen. Vanaf het aangrenzende eiland Seram zette Soumokil de strijd voort door middel van guerrilla-acties. In de jaren zestig werd hij gearresteerd en op 12 april 1966 geëxecuteerd. Vanaf dat moment wordt de RMS geleid door in Nederland wonende, elkaar opvolgende presidenten. Dit is vandaag de dag nog altijd de situatie.

Nederland

Zoals gezegd werd al snel duidelijk dat het tijdelijke verblijf

van de Molukkers veel langer dan zes maanden zou gaan duren. Vanaf de jaren zestig werden zij overgebracht naar speciaal voor hen gebouwde woonwijken. Soms geschiedde de ontruiming van de kampen onder dwang en met inzet van politie en marechaussee. Een groot deel van Woonoord Lunetten in Vught is het enige van de oorspronkelijke kampen dat nog bewoond wordt. Nu woont nog ongeveer de helft van de Molukkers in Molukse wijken. Anderen, vooral de jongere generaties, wonen meer verspreid, ook omdat de wijken te klein zijn geworden.

De ijdele hoop op een spoedige terugkeer, het uitblijven van erkenning van de RMS en de behandeling van de Molukkers door de Nederlandse staat zorgde na verloop van tijd voor spanningen. Vooral onder de tweede generatie leefde het besef: zo kan het niet langer. Als reactie op de executie van Soumokil in 1966 stichtten enkele geradicaliseerde Molukse jongeren brand in de Indonesische ambassade te Den Haag. In de jaren zeventig volgden er meer gewapende acties, waaronder de bezetting van de Indonesische ambassade, twee treinkapingen en de gijzeling van een lagere school, om aandacht te vragen voor de Molukse zaak. In de jaren tachtig en negentig is er veel moeite gedaan om de relatie tussen Nederland en de Molukkers te verbeteren. Tegenwoordig is de relatie in het algemeen ontspannen.

Compagniekerk

De geschiedenis van het christendom op de Molukken begint in 1534, onder het koloniale bewind van Portugal. Paters van de orden der franciscanen en jezuïeten brachten het christelijk geloof naar de lokale bevolking en bouwden kerken, scholen en ziekenhuizen. Een deel van de bevolking bekeerde zich tot het katholicisme, een ander deel bleef islamitisch. Er is veel wat nog aan de Portugese periode herinnert. Het huidige Maleis, de taal die nu in heel Indonesië gesproken wordt, bevat ongeveer 1.500 Portugese woorden. Zo is het woord *geredja* (kerk) afgeleid van het Portugese *igreja*. Ook de traditionele zwarte kerkkleding en de traditionele

dansen bij grote vieringen en samenkomsten dateren nog uit de Portugese overheersing.

In 1599 veroverde de *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC) Ambon en de overige Molukse eilanden op Portugal. De Molukkers zagen de Nederlanders als bevrijders van de Portugese overheersing. Zij beloofden trouw aan de Prins van Oranje en het grootste deel van de katholieke bevolking werd protestants. In 1605 werd de eerste protestantse kerk gesticht. Tijdens het Portugese bewind handelden de katholieke missionarissen in dienst van de Rooms-Katholieke Kerk en niet in opdracht van de Portugese overheid. In de Compagniekerk echter, zoals de protestantse kerk op Nederlands-Indië ging heten, waren koloniale en kerkelijke belangen sterk met elkaar verweven. De kerk was onderdeel geworden van de onderdrukkende macht.

Joseph Kam

In 1799, tijdens de Franse overheersing, werd de VOC ontbonden. De Compagniekerk op de Molukken was hiermee haar financiële ondersteuning en gezag kwijt. Van 1811 tot 1817 kwamen de Molukken onder Engels bewind. De Engelsen schaften de herendiensten af, zorgden voor godsdienstvrijheid en maakten de weg vrij voor zendings- en bijbelgenootschappen. De eerste Nederlandse zendeling was Joseph Kam (1769-1833). Hij kwam in 1815 aan op de Molukken. Kam richtte onder meer een eigen drukkerij op waar hij bijbels en gezangboeken drukte en is de geestelijke vader van de fluitorkesten die tot voor kort kenmerkend waren voor de Molukse kerkmuziek.

In 1816 werd de *Protestantse Kerk in Nederlands-Indië* opgericht, beter bekend als de Indische Kerk. Dit is een vroeg voorbeeld van een verenigde Nederlandse protestantse kerk, want niet alleen hervormden namen hierin deel, maar ook lutheranen, remonstranten en doopsgezinden. Helaas duurde het nog tot 1935 voor er een einde kwam aan de bemoeienis van de Nederlandse overheid met deze kerk. In dat jaar veranderde ook de naam van de kerken in Nederlands-Indië.

De Molukse Eilanden. Beeld: Sadal Melik

Achtergrond

De protestantse kerk op de Molukken heette voortaan *Geredja Protestan Maluku* (GPM).

Geredja Indjili Maluku

De meeste Molukkers die naar Nederland kwamen, waren protestants. Een klein deel was moslim. Voor deze groep werd in Balk (Friesland) de eerste Nederlandse moskee gebouwd. In 1969 werd deze moskee gesloten. Onder de groep Molukkers die naar Nederland kwam, bevonden zich enkele

van de GPM meer zijn, vond het hoofdbestuur van deze kerk op Ambon. Na een tijd van voorbereiding werd in 1952 een nieuwe kerk opgericht, de *Geredja Indjili Maluku di Belanda* (GIMB). Omdat de toevoeging 'di Belanda' (in Nederland) op bezwaar stuitte bij de Wereldraad van Kerken, werd deze in 1954 uit de naam geschrapt. Sindsdien luidt de naam *Geredja Indjili Maluku* (GIM), oftewel 'Molukse Evangelische Kerk'. Later volgden er enkele lokale en landelijke afsplitsingen.

Het gemengd koor van de GIM in Huizen. Op de voorste rij in het midden: Max Wattimena, de dirigent. Foto: Geredja Indjili Maluku Huizen.

legerpredikanten, leger-*pendeta's* genoemd. Toen zij nog op de Molukse eilanden woonden, waren zij niet alleen verantwoordelijk voor de geestelijke zorg van de militairen, maar ook van hun gezinnen, die in *tangsi's* (kampementen) woonden. Nadat de Molukkers zich in Nederland hadden gevestigd, kwam het tot een breuk met de moederkerk. Op zo'n grote afstand konden de Nederlandse Molukkers geen lid

Het kerkgebouw

De kerkdienst die ik bezoek, is er een van de Molukse Evangelische Kerk in Huizen. De Pniëlkerk, waar deze gemeente samenkomt, is een eenvoudige zaalkerk. Zoals in veel Nederlandse dorpen en steden is deze kerk gebouwd ter vervanging van de kampkerk in de periode dat de Molukkers hun kampen verlieten en een huis in een woonwijk betrok-

ken. We spreken dan over het eind van de jaren zestig. Ruim twintig jaar later werd de kerk gemoderniseerd en uitgebreid. Daarbij ontstond een conflict tussen de landelijke kerk en de Huizense gemeente, maar de strijdbijl is lang en breed begraven.

De inrichting van de kerk is sober. Een grote, houten kansel staat centraal. Daarvoor bevindt zich een avondmaalstafel met daarop een kaars en twee collecteblokken. Rechts naast de tafel staat een lezenaar, die net als de kansel bekleed is met een zwart antependium. Aan weerszijden van de kansel brandt een kaars. Daarboven, in een soort lambrisering bovenaan de wand, zijn drie kleine lichtgevende Griekse kruizen aangebracht.

De kerkdienst

Voor de dienst is het stil. Er is geen muziek, hier en daar wordt op fluisterton gesproken. De kerkgangers, ongeveer veertig in totaal, zijn netjes gekleed, veelal in donkere kleuren. Om half elf komen de voorganger, domina Hasselt-Hattu, de kerkenraadsleden en de lector en collectant binnen. Het welkom wordt gedaan door Christina Parinussa, ouderling en vandaag ook organist. Na het welkom loopt zij naar het elektronisch orgel, dat achterin de kerk staat, om het eerste lied te begeleiden. De dienst is tweetalig. De meeste gesproken onderdelen klinken eerst in het Maleis en daarna in het Nederlands. Het *Onze Vader* wordt alleen in het Nederlands gebeden, de geloofsbelijdenis wordt gezamenlijk in het Maleis gesproken. De liederen worden allemaal in het Maleis gezongen. Vandaag staan er alleen gezongen op het bord, geen psalmen. Hoewel het Maleis mij vreemd is, is het dankzij de fonetische spelling niet moeilijk om mee te zingen. Af en toe herken ik een woord, zoals 'senang' in het eerste lied. God wordt aangesproken met het Arabische woord 'Allah'. Tijdens de collecte wordt 'Dankt, dankt nu allen God' gezongen en het slotlied is een lied op de melodie 'Londonderry Air'.

De orde van dienst is als volgt:

Welkom

Lied

'Onze hulp' en groet

Lezing van een Bijbelvers (motto, tekst van de preek)

Lied

Gebed om vergeving van zonden en genadeverklaring

Geloofsbelijdenis

Lied

Lezing uit het Oude Testament (door lector)

Lezing uit het Nieuwe Testament (door lector)

Voorganger: 'Zalig zij die het Woord horen en het bewaren in hun hart.'

Lied

Collecte, onder het zingen van een lied

Gebed over de gaven

Lied, gezongen door het mannenkoor

Preek

Lied (*a capella* gezongen)

Voorbeden

Onze Vader

Mededelingen

Slotlied

Zegen

De dienst vertoont veel gelijkenis met een klassieke Nederlandse hervormde of gereformeerde dienst. Dat is, als erfenis van het koloniale verleden van de Molukken, uiteraard geen toeval. Onwillekeurig had ik meer Oosterse inbreng verwacht, bijvoorbeeld in de liederenkeuze of het gebruik van instrumenten. Toch zijn er, afgezien van de taal, zeker ook verschillen met de meeste Nederlandse kerken. Zo worden (vrijwel) alle liederen meerstemmig gezongen. Ook de manier van zingen is anders: langzaam, luid, enigszins nasaal en met kleine glissando's tussen de noten. Zou dit een soort oervorm van zingen zijn, of heeft de Molukse gemeenschap de negentiende-eeuwse Nederlandse manier van zingen weten te bewaren? Voordat de preek begint, zingt het mannenkoor een lied. Vanwege de voorjaarsvakantie en in verband met ziekte en een overlijden zingt het koor vandaag in een kleine bezetting, is mij voor de dienst al meegedeeld. 'Sebastian, heeft het koor niet mooi gezongen?', vraagt de domina als het lied is afgelopen. En mooi was het.

Adat

Na de dienst neemt Max Wattimena, de dirigent, alle tijd om te vertellen over de Molukse gemeenschap, haar muziek en de band met de RMS die toch nog altijd een rol speelt, zij het op een andere manier dan vroeger. Wattimena behoort tot de tweede generatie Molukkers in Nederland, al is hij hier niet geboren. Als kleine jongen was hij aan boord van de Kota Inten. Eerst leert hij mij wat de drie bouwstenen van de Molukse gemeenschap zijn: *pemerintah*, *agama* en *adat*. 'In het Nederlands vertaald betekent dit: overheid, geloof en cultuur. Deze drie spelen een rol bij alles wat we doen. Als wij een activiteit willen opzetten, doen we dat volgens deze drie principes. We willen de overheid achter ons hebben, zo-

Handwritten musical score for the song "Oni Papi" by J. Papilaja. The score is written in a do-re-mi notation system using letters (D, R, S, C, G) and numbers (1-5) to represent notes. It includes lyrics in Indonesian and Dutch. The score is divided into sections for the choir (KOOR) and the soloist (S). The lyrics are: "ambil dengar akan Firman jg di ta-bur-lah dalam Rumah Ba-pa jg in-dah la-gi Ku-dus Pandang tja-ja Hu-ma-jg be-sar lah. trangkan batin mu se-pri benar lah. bangun sobat sambil Engau datanglah segra. sembah Tuhan I-sa. bangun sobat sambil Engau datanglah segra. sembah Tu-han I-sa." The score is written on lined paper with a blue margin.

Het lied *Oni Papi* van J. Papilaja in de do-re-mi-notatie

als de gemeente of de provincie, en de kerk: de dominee en het synodebestuur, bijvoorbeeld. En we vragen ons altijd af: past het binnen onze *adat*, onze cultuur?

Tweeduizend liederen

De Molukse gemeente in Huizen telt vier koren: een mannenkoor, een vrouwenkoor, een gemengd koor en een jongerenkoor. Het mannenkoor wordt gedirigeerd door Max Wattimena, het vrouwenkoor staat onder leiding van Christina Parinussa. Beiden zijn ze dirigent van het gemengd koor. Bijzonder is dat hun vaders dezelfde koren leidden. De vader van Max Wattimena, J. Papilaja, schreef bovendien zelf liederen, ruim tweeduizend in totaal. 'Hij was in de Molukse gemeenschap beroemd om zijn teksten en melodieën. De tekst en de muziek sluiten goed op elkaar aan. Er is nooit een prijs uitgereikt, maar die zou hij zeker verdiend hebben.' Wattimena laat mij de partituur zien van het lied dat het koor in de dienst zong, een lied van zijn vader. Het is niet genoteerd in notenschrift, maar volgens het do-re-mi-systeem in letters. *D* is do, *r* is re, et cetera. Met streepjes en stippellijntjes boven de noten wordt het ritme aangegeven. Een vierstemmig lied met de tekst in het midden ziet er op het eerste gezicht uit als geheimschrift, maar als je wat langer

kijkt, zijn de afzonderlijke stemmen goed te volgen.

'Mijn vader was streng, hij vond dat het koor elke zondag moest zingen. In zijn tijd waren er nog drie repetities per week, later twee. Nu oefent het mannenkoor op zondagochtend voor de dienst. Dan repeteren we de gemakkelijke liederen. De moeilijke liederen oefenen we over een langere periode.

Het lukt gewoon niet meer om een doordeweekse avond vast te leggen. Mijn stelling is: *good enough*.' Als er geen koor is, wat niet vaak voorkomt, neemt de kerkenraad haar functie over.

Monument

Het mannenkoor zingt bijna elke zondag, het vrouwenkoor ongeveer eens per maand. Het gemengd koor zingt vooral bij bijzondere gelegenheden, zoals de

herdenking van de aankomst van de eerste generatie Molukkers op 21 maart. Bij deze herdenking wordt er zowel in de kerk gezongen als buiten bij het monument. Dit staat er sinds 2015, ruim een halve eeuw na de aankomst van de eerste generatie. Bijna elke Molukse gemeenschap heeft inmiddels zo'n monument, vertelt Wattimena, waarvoor vaak diep in de buidel is getast. Het monument is meer dan alleen een eerbetoon aan de eerste generatie Molukkers in Nederland. Het markeert ook de acceptatie dat het verblijf in Nederland definitief is. Langzaam maar zeker is 21 maart een belangrijker datum aan het worden dan 25 april, de dag waarop in 1950 de RMS werd uitgeroepen. Wattimena: 'Na ongeveer vijftien jaar was de hoop op het vestigen van de RMS bij veel mensen al vervaagd. Laat ik eerlijk zijn: stel dat morgen de RMS bestaat, wie gaat er dan terug? Nog geen tien procent. Mensen hebben hier een baan, een huis, scholing, een man of vrouw, familie. De hele visie en manier van denken is daar anders. In economisch opzicht zijn de Molukken afhankelijk van Jakarta. Ik sta achter de strijd om de RMS. De onderdrukking daar is groot. Als mensen vanuit Nederland teruggaan, en dat gebeurt regelmatig, dan is dat voor vakantie en niet vanwege de strijd om een vrij Molukken. Ze gaan dan bijvoorbeeld ook naar Java of een ander deel van Indonesië,

niet alleen naar de Molukken.’ De tweede generatie –hoewel hij zelf niet zo heel veel ouder is, spreekt Wattimena van de jeugd– gaat nu zo’n beetje met pensioen. Sommigen maken van deze gelegenheid gebruik om terug te gaan.

Het liedboek

Het huidige liedboek van de *Geredja Indjili Maluku* dateert uit 2002 en is gepresenteerd bij het vijftigjarig jubileum van het kerkgenootschap. Wat betreft de vormgeving lijkt het wel wat op het *Liedboek voor de kerken*. Het eerste deel bestaat uit het volledige Geneefse psalter, *Mazmur*. Daarna volgt een grote hoeveelheid gezangen, die begint met de rubriek ‘Kerkelijk jaar’.

Het liedboek is een samenvoeging en uitbreiding van twee oudere bundels. Behalve traditionele kerkliederen bevat de bundel ook vertaalde liederen uit *Johannes de Heer* en *Opwekking*. Meerstemmig zingen hoort erbij, dat is onderdeel van de *adat*. Maar je moet het wel leren, in een koor of thuis. En daar schort het vaak aan bij de jongere generaties. Wattimena: ‘Mijn kinderen zingen niet mee, omdat ze zeggen dat ze niet kunnen zingen. Maar met zingen is het net als met huiswerk: je moet het eerst leren en dan pas kun je het. Als je niet oppast, dreigt het meerstemmig zingen uit te sterven.’

Instrumenten

De gemeentezang wordt in Huizen meestal begeleid op orgel. Christina Parinussa: ‘Ik speelde piano, en op een gegeven moment kreeg ik de vraag of ik de gemeente niet op orgel wilde begeleiden. Dat ben ik toen gaan doen.’ Het fluitorkest bestaat in andere Nederlandse Molukse gemeenten nog wel, maar niet meer in Huizen. Voor de begeleiding van het jongerenkoor, dat hoofdzakelijk opwekkingsliederen zingt, worden keyboard, gitaren en af en toe twee *tifa*’s, grote trommels, gebruikt. Parinussa: ‘De jongeren zijn eerder muzikanten dan zangers. Daarom vormen zij de *band* en vragen ze een aantal moeders om in het koor te zingen.’ Eigenlijk zou de gospelgroep vandaag ook zingen, maar vanwege de vakantie ging dat niet door. ‘De jongeren komen elke zondag tijdens de dienst bij elkaar in een aparte ruimte, als een soort voorzetting van de zondagschool. Zij kunnen zich op hun manier in de Bijbel verdiepen en discussiëren, onder leiding

van Fred en Yvonne Tamaela. Enkele keren per jaar is er een jongerendienst.’

Tweetalig

De diensten in de Pniëlkerk zijn altijd tweetalig. Eerst was de reden daarvan dat de oudere generatie niet goed Nederlands verstond, nu is het doel om de jongere generatie het Maleis niet te laten vergeten. Wattimena: ‘Aan de taal herken je een volk, zeggen we weleens. Het Maleis is onze taal, onze *adat*, dus die willen we behouden.’ Wordt het Maleis op heel Indonesië gesproken? ‘Vroeger had je de *Malayu*, de Maleise taal, met misschien wel een paar duizend dialecten. Op Java alleen al had je er rond de tachtig, is mij verteld. Onder Nederlands gezag mocht iedereen zijn eigen taal houden. Na de onafhankelijk van Indonesië zei Soekarno: één land, één taal. Er werd een nieuwe taal ingevoerd op basis van de bestaande talen, de *Bahasa Indonesia*. Deze taal heeft aansluiting met de talen van de buurlanden Maleisië en Singapore. De *Bahasa* is nauw verwant aan het Maleis op de Molukken, en wordt daarom vaak zo genoemd. Iedereen moest deze taal leren. Je mocht je streektaal behouden, maar de taal op scholen, universiteiten, overheidsinstellingen, et cetera, was vanaf dat moment de *Bahasa Indonesia*. Hier in Nederland spreken we de *Bahasa* met een Moluks tintje. Het verschil is eigenlijk alleen te zien in de spelling. De grammatica en de betekenis van de woorden zijn hetzelfde. De *Bahasa Indonesia* bevat 3.000 Nederlandse woorden en 1.500 Portugese woorden. Ook is het Arabisch herkenbaar in een aantal woorden. We hebben de talen van de kolonisatoren dus vermengd met onze taal. En sinds de opkomst van de computer zijn er ook allerlei Engelse woorden aan onze taal toegevoegd.’

Bruggen

Met de naburige kerken heeft de Molukse kerk in Huizen een goede relatie. De vier koren hebben in bijna alle kerken in het dorp gezongen, ook in de katholieke kerk. Op Eerste Pinksterdag werkt het gemengd koor traditiegetrouw mee aan een zangdienst in de Zenderkerk. En andersom? Christina Parinussa: ‘Wij zingen zelf wel overal, maar hebben nog geen Nederlands koor gevraagd. Dat moeten we eigenlijk wel doen. Zodat we niet alleen bruggen naar buiten toe bouwen, maar ook naar binnen.’ •

Literatuur

Redactieteam Gedenkboek: 35 jaar GIM, *Een wonderbaarlijke Spijziging. Gedenkboek 35 jaar Geredja Indjili Maluku* (Utrecht, maart 1989)